

ECKHARDT MÁRIA

Szent Kozma és Damján: az orvos-szentek a magyar kultúrtörténetben

Liszt Ferenc 1878. szeptember 30-án így írt leányának, Cosima Wagnernak névnapja alkalmából: „Sok év óta különösképpen Önnek szentelem szeptember utolsó napjait. Idén is, 27-én, védőszentje, Szent Kozma ünnepén, teljes szívemmel Őnnel voltam. Maga a Breviárium is megragadott: azt mondja, hogy Kozma és testvére, Damján, a híres arabiai orvosok 'gyógyíthatatlannak tartott betegségeket gyógyítottak meg, épp annyira Jézus Krisztus erejével, mint orvosi tudományuk által'. A Mise Kánonja közvetlenül a szentostya átváltoztatása előtt ('infra actionem') nevezi meg őket...

Micsoda életerős és szívós Vértanúk! – Leláncolva a tengerbe vetették őket. Élettel telve, béklyóik nélkül keltek ki onnét. Lysias prefektus, aki ezt a csodát mágiának tulajdonította, viszszaülte őket börtönükbe, s másnap máglyára kellett lépniük. Minthogy a láng megkímélte őket, még többféle kínzást rendelt el, s mivel ezek sem vezettek célra, kiszolgáltatták őket a hóhér bárdjának.”

Az orvos-szentek, akik 303-ban, Diocletianus keresztényüldözése idején szenvedtek vértanúságot, mind a keleti, mind a nyugati egyházban nagy népszerűsége tettek szert. A Kozma (Cosmas) név értelme görögül „dísz, ékesség, ékesített”, a Damján vagy Demjén (Damianos) pedig „közember”-t jelent. A legenda szerint ikertestvérek voltak, Arábiában születtek, Szíriában végezték orvosi tanulmányaikat, majd Kilikiában, Égé (Egea) városában telepedtek meg. Az emberek szeretetét azzal nyerték meg, hogy sem a gyógyításért, sem az adott gyógyszerért nem kértek fizetséget. Keresztényként nemcsak orvosai, de apostolai is voltak városuknak: jóságuk és prédikációik hatására sokan tértek meg; így amikor a keresztényüldözés elérte a keleti egyházat, a helytartó elsőként őket állította bíróság elé Cirus városában. Tiszteletük először itt, vértanúságuk színhelyén terjedt el, majd Jusztiniánusz császár hatására, aki súlyos betegségből való gyógyulását a szent orvosok közbenjárásának tulajdonította, tovább terjedt az egész Kelet-Római Birodalomban, s rövidesen a nyugati részre is eljutott. Első római templomukat IV. Félix pápa (525–530) építtette a Forumon. Ismét Liszt Ferencet idézzük, aki 1880. szeptember 27-én így ír Cosima leányának Rómából:

„Drága lányom, szeptember 27-e mindig igen kedves dátum számomra: ma, akárcsak számos korábbi esztendőben, úgy töltöm, hogy elmegyek imádkozni abba a templomba, melyet az Ön védő-

szentjei, Szent Kozma és Damján tiszteletére szenteltek. A templom a Forumon van, a Császárok palotájával szemben; az antik Romulus-templom számos köve megmaradt benne, és egy régi, grandiózus bizánci mozaik uralja a főoltárt.”

Liszt jól ismerhette ezt a csodálatos templomot, hiszen 1861 őszétől élete végéig rendszeresen és sokat tartózkodott Rómában, sőt több alkalommal éppen a Forum közvetlen közelében, a „Santa Francesca Romana” templomhoz csatlakozó kolostorban lakott. A „Santi Cosma e Damiano” templom Róma egyik legérdekesebb szakrális épülete, melynek alapja két antik templom

együttese. Ezek közül a kerek Romulus-templomot Maxentius császár építtette korán elhalt fia, Romulus emlékére 307-ben. Ez az épület ma is megvan: a Forum felől látható pompás bronzajtaja, amelyet két, még régebbi időkből származó porfiroszlop keretez. A Romulus-templom lett a keresztény templom előcsarnoka, illetve altemploma – ma már ugyan nem ezt használják bejáratként, de a templomból egy üvegfalon át le lehet rá tekinteni. Maga az egy színttel feljebb lévő templom, pontosabban annak apszisa az egykori „Templum Sacrae Urbis” fölé épült 527-ben. Bár VIII. Orbán pápa 1633-ban ezt az igen régi keresztény templomot is átépíttette (ebből az időből származik a barokk mennyezetfreskó, Montagna alkotása, amely a két orvos-szent megdicsőülését ábrázolja), a látogató legmaradandóbb emléke az a VI. századi mozaikegyüttes, amelyről Liszt is beszél, s amelyet a diadalíven, illetve az apszisban találunk. Témánk szempontjára

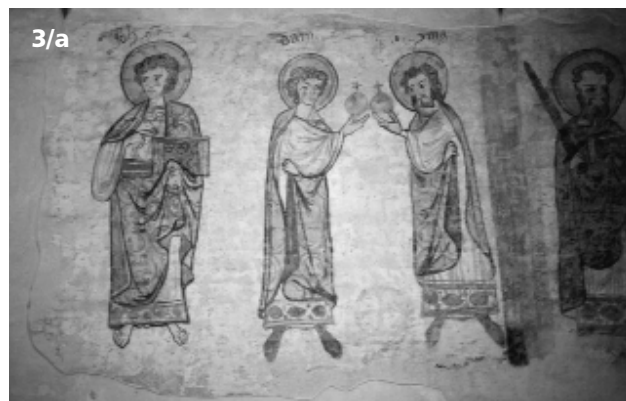
ból az apszismozaik a legérdekesebb (ld. az 1. képet): középen az égből alászálló Krisztus lábait a Jordán hullámai mossa; Szent Péter és Szent Pál apostolok hozzá vezetik az orvos-testvéreket, Szent Kozmát és Szent Damjánt, akik kezükben a vértanúság koszorúját tartják, övükön orvosi táská függ. A mozaik két szélére került Szent Teodor vértanú és a templomépítő Félix pápa az épület modelljével (ők a képen nem láthatók), alul pedig Krisztust mint húsvéti bárányt ábrázolták, akit 12 báránytársa, az apostolok vesznek körül. Feltűnő a két orvos hasonlatossága (ld. a 2. a és b képeket), amelyet iker voltuk magyaráz. Ez a hasonlóság általában jellemző későbbi ábrázolásaikra is.

A szent orvos-vértanúk segítségéért nagyon sok testi és lelki nyomorban szenvedő, illetve a szenvedőkkel, betegekkel, mások testi jólétével foglalkozó ember fohászkodott. Torma Margit felsorolása szerint ők lettek a védőszentjei az orvosoknak, sebészeknek, fogorvosoknak, hábáknak, kötszerészeknek, gyógyszerészeknek, gyógynövénytermesztőknek, gyógyszertáraknak – de még a fodrászok, fürdősök, gyertyakészítők és fizikusok, sőt, a fűszeresek, csemegések, cukrászok is őket választották pártfogójukul. Firenze városának védőszentjei lettek – bizonyára ez magyarázza a megszületését Fra Angelico híres festményének is, amely a két szentet gyógyítás közben ábrázolja, s amelyet előszeretettel reprodukálnak orvosi honlapokon.

Szent Kozma és Damján tisztelete Magyarországon igen korán elterjedt, valószínűleg részben keleti, részben pedig bencés hatásra. Számos templomot szenteltek nekik már az Árpád-korban. Horváth István számol be egy kéttornyú, háromhajós, Szent István korában épített és több oklevélben említett, Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templom romjainak kiásásáról Esztergomban. 1199-ben már települést is neveznek el a két orvos-szentről: Cusmadomian volt a mai Kozmadombja (Zala megye) eredeti neve (érdekes a „Damján” név átalakulása „dombj”-vá); nekik szentelték a falu egykori templomát, melynek ma már csak romjai vannak meg az ókozmadombjai dűlőben. Áll viszont Zalaszentán a XIII. században épült, eredetileg román stílusú, a tatárok és a törökök idején súlyosan megrongált, gótikus, majd barokk stílusban átépített Szent Kozma és Damján temp-

lom. Magyarország nyugati részén még további Árpád-kori templomokat is találunk az orvos-szentek titulusával, így Meggyeskovácsiban (Zala megye) és Váton (Vas megye). Az ország keleti felében, Csarodán (Szatmár-Bereg) is található egy különlegesen szép, XIII. századi freskó, melyen az iker szentek Szent János, valamint Szent Péter és Pál apostolok társaságában láthatók (ld. a 3. a és b képeket) – különlegessége, hogy itt Kozma és Damján nem hasonlítanak egymásra.

3/b

Ismerünk azonban lényegesen későbbi eredetű templomokat is, amelyeket az orvos-vértanúknak szenteltek. Vérteszkozma a helyi német nyelvű krónikák szerint csak 1770-ben népesült be (bár a korábban használatos Cusma, Kis-Kozma név jóval korábbi eredetre utal), templomát természetesen az iker szentek tiszteletére ajánlották fel. Érdeemes megemlítenünk egy szerb ortodox templomot is: Ráckeven a híres Nagyboldogasszony templom egyik mellékkápolnáját dedikálták nekik. Ne feledkezzünk meg a patikák-ról sem: a soproni Patikamúzeum Dorfmeister vagy köre által 1779-ben festett freskóján is látható Szent Kozma és Damján. Bu-

dapesten az Alsóerdősor utca 7. alatti gyógyszertár Szent Kozma, az Etele út 30. alatti pedig Szent Damján nevét viseli, és az ő alakjuk díszíti a Bazilika közelében, a Hercegprímás utcában 1991-ben megnyílt új rendelőintézet homlokzati ablakait is.

Felsorolásunk nem törekedhet teljességre, meg kell azonban említenünk, hogy a mai Magyarország területén kívül eső, egykor hozzánk tartozott országrészekből is tudunk több példát felhozni Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomokra, nevüket viselő helységekre. Ilyen Kozmatelke (Cosma), kisközség az egykori Kolozs vármegyében; Bethlenfalva (Rozsnó közelében) a Szent Kozma és Damján templommal; Beregszász (Kárpát-Ukrajna) római katolikus temploma, melynek XV. századi Szent Kozma és Damján oltára azonban a reformáció idején megsemmisült; Marosvásárhely (itt régen egy ispotály és egy utca viselte a két szent nevét, jelenleg pedig egy 2001-ben felszentelt, igen aktív, új lakótelepi plébánia). Még a moldvai csángóknál is találunk rájuk vonatkozó utalásokat: Bandinus érsek 1646-os krónikájában leírta, hogy Tatroson a Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomban csodák történtek.

Hogy mennyire fontos volt Kozma és Damján a szentek hierarchiájában, azt bizonyítja, hogy a magyar szent koronán és a koronázási paláston is láthatók. A két részből (az úgynevezett görög, illetve latin koronából) álló korona alsó, bizánci eredetű részén szerepelnek. Amikor 1867-ben a kiegyezés zálogaként Ferenc József osztrák császárt magyar királlyá, Erzsébet császárnét pedig magyar királynévá koronázták a budavári Nagyboldogasszony (Mátyás) templomban Liszt Ferenc ez alkalomra komponált „Koronázási misé”-jének hangjai mellett, a szertartás előtt és után közszemlére kiállították a koronát, s a rendkívül népszerű, illusztrált *Vásárnapi Újság* részletes leírást és képet is közölt róla. Ebből idézünk:

„Az alsó résznek (v. görög koronának) homlokoldala közepén egy szív alakú nagy zafír-kő pompáz. E mellett egymás után jobbról és balról következnek görög feliratok kíséretében 1. Mihály, 2. Gábor arkangyalok, 3. Sz. György, 4. Sz. Demeter vértanúk, 5. Sz. Damián, 6. Sz. Kozma képek, közben drága kövekkel és azok foglaltványai által egymástól elválasztva. A nagy zafír-kő fölött zománccos domborlatban a Megváltó alakja királyi székben ülve, jobb keze mutató ujját ég felé nyújtva, balkezében (evangéliomos) könyvet tartva, látható. A feliratok arany talajon fekete görög betűkből állnak. A korona alsó részének hátsó oldalán egy kisebb nyolcszögletű zafírkő van, melyet az onnan régebben kiesett drágakő helyébe 1608-ban II. Mátyás király tétetett. E kő felett bíboros Konstantin görög császár képe, bíborvörös fölírással szemléltethető, alul a kő két oldalán szintén két fejedelem képe díszlik, jobbról Dukas Mihály görög császáré, balról Gejza magyar király képe.” NB. a leírást annyiban helyesbíteniünk kell, hogy VII. Mihály császár képe van középen fent, lejjebb pedig, tőle jobbra fia (vagy öccse) és társörököse, Bíborbanszületett Konstantin, balra I. Géza magyar király. Hármuk egybeeső uralkodása alapján a gyönyörű rekeszszománccal képek 1074–1077 között készültek.

Kovács Éva, a korona egy modern kori leírója szerint „a szent-

tek egyfajta paradicsomi udvartartást formálnak a legnagyobb lemezen egész alakban trónoló Pantokrator, a világkormányzó Krisztus mellett. A paradicsomi színtérré a trónus két oldalán lévő stilizált ciprusfák utalnak. A tarka szárnyú [...] arkangyalok az isteni hírnökök. [...] Az égi hadsereget [...] a díszpáncélos, pajzsot és lándzsát tartó másik pár képviseli: Szent György, a katonák vé-

dőszentje és Szaloniki Demeter, az a bizánci harcos szent, aki talán a legnagyobb tiszteletnek örvendett. [...] A sima arcú ifjakként megjelenő arkangyalok és katonaszentek után – már a hátsó félkörön – két klasszikusan szép szakállas mellkép következik, Kozma és Damján, a két ingyen gyógyító szent [...] az önzetlen égi tudomány képviselői.” (Ld. a 4. a és b képeket.) Az orvos-szentek egyébként a császár testi jólétének biztosítóiként kerülhettek a képsorozatba.

A koronázási palást a ráhímzett felirat szerint eredetileg miseruha volt, melyet 1031-ben István király és Gizella királyné adományozott a székesfehérvári Mária-templomnak. Az orvos-szentek a legalsó sor medalionjaiban szerepelnek, amelyek az egyháznak a mise római kánonjában felsorolt első mártírjait ábrázolják. Ezek: Linusz, Klétusz, Kelemen, Sixtus, Kornél, Ciprián, Lőrinc, Krizogon, János és Pál, Kozma és Damján. (Emlékezzünk: már Liszt is utalt rá, hogy a sorban utolsóként, közvetlenül az átváltoztatás előtt említik őket.)

Itt említjük meg egy amerikai zenetudós, Dolores Pesce igen érdekes és eredeti elméletét, amely szerint Liszt Ferenc egy fontos kései zongoraciklusában, az *Années de pèlerinage (Zarándokévek)* harmadik kötetében az egyes darabok szellemi háttérében és ciklusba szervezésében a magyar koronának, az azon ábrázolt képek hierarchiájának és szimbolikájának alapvető szerepe lett volna. Mindenesetre kétségtelen, hogy a Szent Korona nemcsak mint eszme, hanem mint tárgy is, a mai napig ihlető forrás a magyar művészetben, s így egyúttal az orvos-szentek, Szent Kozma és Damján alakjainak mai tovább élését is biztosítja, mégpedig nemcsak a templomok keretein belül. Elegendő arra két óriási kárpitra gondolni, amelyek magyar művészek közös munkáiként a legutóbbi időkben készültek. Az egyik a „Kárpit határok nélkül” című, 10,5 négyzetméteres faliszőnyeg, amelyet

46 alkotó készített 1996-ban a millicentenáriumi tiszteletére, s amely ma a budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdona. A másik: a „Szent István és műve szövött kárpiton” című, csaknem 20 négyzetméteres, gyapjúból és selyemből szőtt gobelin, melyet a millennium tiszteletére 34 magyar művész két év alatt készített, s amely a budapesti Szépművészeti Múzeumban való kiállítás után az esztergomi Keresztény Múzeumba került. Mindkettőn szerepel Kozma és Damján alakja. Az orvos-szentek a magyar kultúra kitörölhetetlen részeivé váltak.

IRODALOM

- Bertényi Iván: A magyar korona története, Budapest: 1986, Kossuth Kiadó.
 Diós István szerk.: A szentek élete, Budapest: 1984, Szent István Társulat.
 Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények, Budapest: 1980, Corvina Kiadó. (Fotók: Szelényi Károly.)
 Liszt, Franz: Lettres à Cosima et à Daniela. Présentées et annotées par Klára Hamburger, Sprimont 1996, Pierre Mardaga.
 Pesce, Dolores: „Magyar” ciklus-e a Zarándokévek harmadik kötete?”, *Magyar Zene* 1990/4, 347-372.
 Péteri Pál: Róma régi és új templomai, Kaposvár: 2001, Szerző kiad.
 Torma Margit: Szent Kozma és Damján vértanúk, KÉSZ honlap: 1999 szeptember.